

**BADIIY MATNDA METAFORA VA O'XSHATISHLAR
(ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATI MISOLIDA)****METAPHORS AND COMPARISONS IN THE LITERARY TEXT
(ON THE EXAMPLE OF ERKIN VAHIDOV'S POETRY)***Burhonova Malika Shodmon qizi**Sharof Rashidov nomidagi SamDU**Filologiyafakulteti lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi**II kurs magistranti**Ilmiy rahbar: Sam.DU o'zbek tilshunosligi**kafedrasi dotsenti: **Suvonova R.A.****E-mail: burhonovamalika94@gmail.com**Tel: +998973989202;**Tel: +998335232829*

Annotatsiya: Quyidagi maqolada tilshunoslikda metafora va o'xshatishlarning ta'rifiga, turlariga qisqacha to'xtalib o'tilgan. Erkin Vohidovning ayrim she'rlarida qo'llangan metafora va o'xshatishlarning o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan va namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Metafora, metafora turlari, o'xshatish, erkin o'xshatishlar, turg'un o'xshatishlar, Erkin Vohidov she'rlari

Annotation: In the following article, the definition and types of metaphors and similes in linguistics are briefly discussed. The specific aspects of metaphors and similes used in some of Erkin Vahidov's poems are analyzed and examples are given.

Key words: Metaphor, types of metaphor, simile, free simile, stable simile, Erkin Vahidov's poems.

Mustaqillik arafasida o'zbek tiliga "Davlat tili" maqomining berilishi tilimiz tarixidagi eng katta yutuqlardan biri bo'ldi. Shu tarixiy sanadan boshlab davlat tilining hayotimizdagi o'rni va ta'sirini kuchaytirishga, milliy o'zligimizni anglashga, xalqning ma'naviyatini yuksaltirishga, o'zbek tilining qo'llanish doirasini kengaytirishga katta e'tibor berildi va bir qancha islohotlar o'tkazildi. Tilshunoslikda ham adabiyotshunoslikda ham yangicha yondashuvda juda ko'plab ilmiy asarlar yaratildi.

Metafora tushunchasi o'zbek tilshunosligida ham adabiyotshunosligida ham ilmiy izlanuvchilarni qiziqtirgan mavzu bo'lib kelmoqda. Metafora predmetlar orasidagi umumiy o'xshashlikka asoslangan ma'no ko'chish hodisasidir. Tilshunoslar va adabiyotshunoslarning metaforani o'rganishdan maqsadi bir, so'zning ko'p ma'noliligi va undagi stilistik imkoniyatlarni ochib berishdir. Tilshunos olimlardan M.Mirtojiyev,

O.Karimov, D.Xudoyberganova, Sh.Rahmatullayev va boshqa bir qator olimlar ham o`z ilmiy ishlarida metafora tushunchasiga atroflicha to`xtalib o`tgan.

“Metaforaga til hodisasi sifatida qaraydigan bo`lsak ham, lekin badiiy adabiyotda obrazli tafakkur hosilasi sifatida namoyon bo`ladi. Boshqacha aytsak, metafora poetik nutqdagina badiiyat hodisasi, ya`ni badiiy obraz sifatida qabul qilinadi. Zero, metafora narsa-hodisani shunchaki atabgina qo`ymaydi, balki uni boshqa narsa-hodisaga qiyosan tavsiflaydi, ongimizda atalayotgan narsa haqida jonli tasavvur – obraz yaratadi. Ta`kidlash kerakki, bu obraz poetik nutqdagina asl holicha, ya`ni obraz sifatida qabul qilinadi, nutqning boshqa ko`rinishlari doirasida esa uning pirovard maqsadi nominatsiya bo`lib qolaveradi va tushuncha sifatida qabul qilinadi”. [Karimov O.1] Bu xususiyatini insonlarga estetik zavq beradigan she`riy nutqdagina to`lalgicha namoyon qiladi. Shoir o`z ijod namunalarida metaforadan foydalangan holda narsa-hodisalarning tashqi o`xshashligini emas, ichki o`xshashlikka tayangan holda obrazlar yaratadi. Aynan bu jihat she`riyat ixlosmandlarini o`ziga jalb qiladi va inson his-tuyg`ularini teranroq anglashga, falsafiy fikrlashga chorlaydi.

Metafora matn tarkibida so`z yoki so`z birikmasi shaklida yuzaga chiqadi. Badiiy matnlarda metafora va o`xshatishlardan qanday shaklda, qay holatda foydalanish har bir ijodkorning o`ziga xos uslubini belgilaydi. Shoirning badiiy tafakkuri uning dunyoqarashlarini namoyon qiluvchi vositadir. Shoir Erkin Vohidov ham o`zining ijod namunalarida metafora va o`xshatishlardan unumli foydalanib, o`zbek she`riyatida o`ziga xos yo`nalishni namoyon qilgan ijodkordir. Uning quyidagi keltirilgan she`rlarida metafora va o`xshatishlarning o`ziga xos jihatlarini ko`rib o`tamiz.

Tun bilan yig`labdi bulbul...

Tun bilan yig`labdi bulbul
G`uncha hajri dog`ida.
Ko`z yoshi shabnam bo`lib
Qolmish uning yaprog`ida.
Ko`z yumar bo`lsam, ko`zim –
Oldida paydo gul yuzim,
G`uncha ko`z ochmog`i bor
Bulbul ko`zin yummog`ida.[Erkin Vohidov. 2]

Jonli va jonsiz predmetga inson holati va faoliyatining ko`chirilishi metafora hosilasi bo`lganidek, shoir Erkin Vohidovning “Tun bilan yig`labdi bulbul...” nomli she`ridan keltirilgan parchasida “yig`labdi bulbul”, “g`uncha hajri”, “g`uncha ko`z ochishi” kabi leksemalari orqali metaforaning g`oyat go`zal va o`ziga xos namunalarini ko`rishimiz mumkin.

O`zbekistonim

Zamin dardicha bor bir ayol dardi,
Oyning dog`i balki uning dog`idan.

Faryod olov bo`lsa olam yonardi
Sharqlik juvonlarning chekkan ohidan.
Zebuniso o`tdi tanho va mahzun
Boshida o`t bo`lib malika toji.
Tun bo`lib yoyilar Qo`qonda har kun
Nodirabeginning qirqilgan sochi.
Ayol!
To`rt devorda ko`milding g`amga,
G`azallarda faqat jonona bo`lib.
Barnodek, Anbardek dili so`zonim —
O`zbekistonim.

Yo`qorida keltirilgan to`rtlikda tasvirlangan “zamin dardi”, “faryod olovi”, “qirqilgan sochning tun bo`lib yoyilishi” o`xshatishning o`ziga xos shakli hisoblanadi va Erkin Vohidov she`riyatida erkin o`xshatishga misol bo`la oladi. Bu to`rtlikda “g`amga ko`milmoq” kabi metaforaning qo`llanishi ekspressivlikni oshirgan.

O`xshatishlar haqida fikr yuritadigan bo`lsak, bu dunyoni tushunish, borliqni anglashning eng qadimiy va samarali usullaridan biri sifatida namoyon bo`ladi. O`xshatishlar har bir xalq tarixidagi dastlabki tafakkur tarzi va tasavvurlarini namoyon qiladi. Aynan muayyan tildagi o`xshatishlarda ma`lum bir davrda yashagan ajdodlarimizning o`y-xayollari, ichki kechinmalari, dunyoni teranroq anglashga qaratilgan tasavvurlari mujassamlashgan bo`ladi. Turkiy tillar tarixida o`xshatishlarning dastlabki namunalari Mahmud Qoshg`ariyning “Devonu lug`atit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg`u bilig” kabi asarlarda uchratishimiz mumkin. Bu asarlarda uchraydigan o`xshatishlarda turkiy xalqlarning milliy madaniyatidan ham qisqacha xabardor bo`lish mumkin. Bunda insonlarni sifatlashda tulkidek ayyor, bo`ridek kuchli, to`ng`izdek qaysar, ayiqday beso`naqay, ho`kizdek baquvvat, lochindek, qarg`adek, arslondek, boyqushday va shunga o`xshash bir qator so`zlar orqali keltirib o`tilgan va bunday o`xshatishlar hali ham o`zbek tili leksikasi tarkibida iste`moldadir.

Tilshunos olim Nizomiddin Mahmudov o`zbek tilida o`xshatishlarni to`rt qismga ajratib, ularni o`xshatish subyekti, o`xshatish etaloni, o`xshatish asosi va o`xshatishning shakliy ko`rsatkichi deb ataydi. U o`z ilmiy xulosalarida o`xshatishlarga shunday ta`rif beradi: “Avvalo, ta`kidlash lozimki, o`xshatishlar o`ziga xos obrazli tafakkur tarzining maxsuli sifatida yuzaga keladi. Shuning uchun ham ular nutqda hamisha badiiy-estetik qimmatga molik bo`ladi, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta`sirchanligini ta`minlashga xizmat qiladi. O`xshatishlarning ikki turi, yani: 1) individual-muallif o`xshatishlari yoki erkin o`xshatishlar va 2) umumxalq yoki turg`un (doimiy) o`xshatishlar farqlanadi. [N. Mahmudov. 3]

Erkin ya`ni individual o`xshatishlar muallifning o`ziga xos o`xshatishlar bo`lib, bu o`xshatishlar ijodkorning mahoratini belgilaydi. Biz o`rganmoqchi bo`lgan Erkin Vohidov she`riyatida ham bunday unsurlarga ko`plab misollar uchraydi.

Borliq olam ko`zimga ming-ming

Go`zallikka to`lib ko`rindi.

Gullar menga oshiq bulbulning

She`r daftari bo`lib ko`rindi... [Erkin Vohidov. 4]

Yuqorida keltirilgan misrada “gullar oshiq bulbulning she`r daftari” bo`lib ko`rinishi shoirning erkin o`xshatishiga misoldir.

Toqi ishqom misli osmon,

Har taraf yulduz sochur,

Voh ajab, bu ne sinoat

Yer uzum, osmon uzum.

Yuqorida keltirilgan to`rtlikda ham o`xshatishning takrorlanmas namunalarini ko`rishimiz mumkin. Uzum daraxti tanasi osmonga, mevalarini esa har tarafdin nur sochuvchi yulduzlarga qiyoslamoqda. Aynan bu o`xshatish erkin o`xshatishga misol bo`ladi va o`zining takrorlanmas jozibasi bilan ajralib turadi.

“Turg`un o`xshatishlarning o`ziga xos jihati shundan iboratki, ularda o`xshatish etalonida ifodalangan obraz barqarorlashgan bo`ladi, bunday o`xshatishlar, garchi muayyan shaxs yoki ijodkor tomonidan qo`llangan bo`lsa-da, vaqt o`tishi bilan til jamoasida urfga kirib, doimiy ifodalar sifatida turg`unlashgan, umumxalq tili leksikasidan joy olib ulgurgan bo`ladi. Bunday o`xshatishlar xuddi tildagi tayyor birliklar kabi nuqqa olib kiriladi”. [N. Mahmudov. D. Xudoyberganova. 5] Milliy tilni tadqiq etishda asosan turg`un o`xshatishlar o`rganiladi, bu esa o`rganilayotgan milliy tilning o`ziga xos jihatlarini ochib beradi.

Erkin Vohidov she`rlarida ham turg`un o`xshatishlarni uchratishimiz mumkin.

Shoshma, do`stim, barcha ishing bitadi,

Bitmas ish yo`q, oshiqmasin yuraging.

Inson umri axir yeldek o`tadi,

Bosh ko`tarib atrofingga qaragin.

Erkin Vohidovning “Uchi tuguk dastro`mol” she`ridan keltirilgan misrada “inson umri yeldek” birikmasi orqali turg`un o`xshatish namunasini ko`ramiz. Inson umri shamolga o`xshatilishi o`zbek adabiyotida azaldan uchraydi.

Ul parivash chehrasini

Oyga etgandim qiyos,

Bir umr uzr ayturman

Bu xato timsol uchun.

Shoirning “Hofizga” deb nomlanuvchi she’rida qo`llanilgan “parivash chehrasini oyga qiyoslash” ham turg’un o`xshatishdir. Aynan shu o`xshatishlar turkiy xalqlar adabiyotida keng tarqalgan shakli hisoblanadi.

Afsona, ertak, doston va badiiy asarlarda uchraydigan qahramonlar vositasida ham turg’un o`xshatishlar yuzaga keladi. Masalan o`zbek millatida yigitlarni tasvirlashda jasur, botir, dovyurak, bir so`zli kabi ma`nolarni o`zida mujassam qilgan Rustami Dostondek, Alpomishdek, Farhoddek, Otabekday kabi o`xshatishlar qo`llanish odat tusiga kirgan bo`lsa, qizlarga xos go`zallik, nafosat, sadoqat, qat`iylik va boshqa shunga o`xshash bir qator sifatlarni tasvirlashda Oybachindek, To`marisdek, Kumushdek kabi o`xshatishlar qo`llaniladi.

Ulfatimdir sham yanglig`
Kechalar tanho qalam,
Men-ku she`r Majnunidirman
Sarvqad Laylo qalam.

Va yana:

Yoshlik – ishq-u oshiqlik mayli,
O`zi Majnun, ham o`zi Layli,
Subhi olam uning tufayli.
Mayli, unga bitmasam mayli,
Na bir g`azal, na bir musaddas,
Uning o`zi she`rdan muqaddas.

Va yana shunga o`xshash bir misol:

Yor bilan sayr etmog`imga
Hech umidim qolmadi,
Men o`zim Majnun kabi
Aylaymi sahro birla sayr.

Shoirning yuqorida keltirilgan “Qalam”, “Yoshlik”, “Sayr” she`rlaridan keltirilgan to`rtliklarda ham “Majnun”, “Layli” kabi turg’un o`xshatish namunasini ko`rishimiz mumkin.

Shoir qalbi go`yo anor,
She`ri uning sharbati,
Bo`lmas ekan she`r ahlining
O`z qalbiga shavqati.
Tinmay ezar, ezar uni
Ammo shoir biladi –
Piyolasi to`lgan kun
Paymonasi to`ladi.

Yuqorida keltirilgan “Shoir qalbi” deb nomlanuvchi she’rda shoirning qalbini anorga, she’ri esa uning sharbatiga o`xshatilishi o`zbek nasrida takrorlanmasligi bilan ajralib turadi.

Erkin Vohidov xalqona tilda she’rlar bitgan, u she’rlarida qo`llagan so`zlar aytilishi oson, tushunilishi sodda. Shoir ijodini o`rganishda yillar o`tgani sayin yangicha qirralari tilshunos va adabiyotshunoslar tomonidan kashf qilinmoqda. Erkin Vohidov she’riyati XX asr oxiri va XXI asr boshlarida o`zbek adabiyotida o`zining yangicha yo`nalishini belgiladi va she’riyat tarixida o`chmas iz qoldirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Obidjon Karimov. “Metafora – poetik tafakkur asosi”. “Jahon adabiyoti”, 2014-yil 8-son.
2. Erkin Vohidov, “O`zbekim”. “Yangi asr avlodi”, 2019. 6-bet
3. Н. Маҳмудов, Д. Худойберганова.
Ўзбек тилида ўхшатишларнинг изоҳли луғати. – Тошкент :
"Маънавият", 2013. 5-6-б.
4. Еркин Воҳидов. Сайланма. 1-жилд, Тошкент “Шарқ” нашриёти-2000. 25-б.
5. Р. Қўнғуров. “Ўзбек тилида тасвирий сўзлар”. Ўзбекистон “Фан” нашрийоти.
Т.: 1966